

**Darüşşifa İslam Tıp Tarihi Araştırmaları Dergisi/
Darüşşifa Journal Of Islamic Medical History Research**

e-ISSN:2822-4949

(Haziran / June2024) 3/1

**Osmanlı'da 19. Yüzyılda Yurtdışına Öğrenci Gönderilmesi Bağlamında
Modernleşme**

Modernization in the Context of Sending Students Abroad in the19th Century in the
Ottoman

NAZİME ÖZGÜR TAMDOĞAN

MEB Fen Bilimleri Öğretmeni, Felsefe, Bilim Tarihi Ana Bilim Dalı, Ankara, Türkiye
MEB ScienceTeacher, Department of Philosophy, History of Science, Ankara, Türkiye

nazimetamdogan@gmail.com

orcid.org/ 0000-0003-1116-656X

MAKALE BİLGİSİ / ARTICLE

INFORMATION

Makale Türü/ArticleTypes: Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi /Received: 3 Mayıs 2024

Kabul Tarihi/Accepted: 27 Haziran 2024

Yayın Tarihi/Published: 30 Haziran 2024

ATIF/ CITE AS

Özgür Tamdoğan, Nazime, "Osmanlı'da 19. Yüzyılda Yurtdışına Öğrenci Gönderilmesi Bağlamında Modernleşme" Darüşşifa İslam Tıp Tarihi Araştırmaları Dergisi, (June/Haziran 2024) 3/1,

Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisans (CC BY-NC) ile lisanslanmıştır.

This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0

International License (CC BY-NC).

İNTİHAL/PLAGIARISM

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

This article has been reviewed by at least two referees and scanned via plagiarism software.

Modernization in the Context of Sending Students Abroad in the 19th Century in the Ottoman

Abstract

In the Ottoman Empire, since the end of the 16th century, the necessity of carrying out some reforms inside and changing the perspective towards the outside world has been understood due to the deterioration of madrasas, the departure of the ulama from public life, the loss of land of the state and the deterioration of the economic situation of the people. Thus, it is aimed to catch up with the development of modern science of Europe. In line with this goal, it was first tried to establish contact with the West through Western experts were brought to the country. However, since it was realized that bringing experts from abroad was insufficient for the hoped-for development and the Ottoman Empire needed a permanent teaching staff in the newly established schools, it was decided to send students to Europe as a state policy. Students were sent not only for a military education, but also for studying in fields such as agriculture, mining, painting, chemistry, engineering, agriculture, civil engineering, leather, photography, architecture. According to the available numerical data; a total of 407 people were sent from the Ottoman Empire to Western countries in the 19th century. About $\frac{3}{4}$ of them are Muslims and $\frac{1}{4}$ are non-Muslims. 290 people went to France, 67 people went to the UK, 34 people went to Austria, 10 people went to Germany and 6 people went to Belgium. The fact that the number of students sent has increased year-on-year is a clear proof of the importance that the state attaches to sending students abroad, especially during the Tanzimat process. The Ottoman Empire not only sent students abroad in order to keep up with the scientific developments of the period, but also opened Ottoman schools in France as a preparation for Europe and colleges and universities in order to strengthen the foreign language infrastructure of the students sent to Europe and to make them more successful in their education all over the world. The courses given in these schools can be summarized as French, History, Geography, Trigonometry, Statics, Basic Physics, Chemistry, Geometry, Algebra, Basic Astronomy, and etc. Students who were sent to Europe and got to know the scientific and cultural aspects of the West through their education here have entered a civil service position where they can use their knowledge when they return. They were placed in important positions in the state administration as sephir, governor, grand vizier, and in military and civilian schools as teachers or officers. Among the students sent to Europe in the 19th century, important names such as Selim Sâbit Efendi, Ali Rıza Bey, İsmail Hakkı Çelebi, Mehmed Sirâceddin, Chemist Derviş (Pasha) made innovations in the Ottoman Empire with the education they received, and the introduction of new disciplines into the Ottoman education system. Since the Ottoman practice of sending students to Europe in the 19th century included many different components, it is not possible to evaluate it from each perspective in a single article. In this research, the number of students sent from the Ottoman Empire to Europe in the 19th century, their distribution by years, their fields of education, the percentage of students studying in physical sciences (medicine, physics, chemistry, biology, veterinary medicine) and their employment areas when they returned home were evaluated. In addition, short biographies of a few people selected by the researcher for their Works that constitute the first examples of positive sciences that entered the Ottoman Empire are given. The aim here is; In the context of modernization, to ensure recognition of the students sent abroad by the Ottoman Empire in the 19th century,

especially those who studied science and made contributions to science, and to shed light on studies to be carried out in the fields of science and history of science.

Keywords

Education in the Ottoman Empire, 19. Century, Westernization, Sending Students Abroad, Basic Sciences, Sciences.

Osmanlı'da 19.Yüzyılda Yurtdışına Öğrenci Gönderilmesi Bağlamında Modernleşme

Öz

Osmanlı İmparatorluğu'nda 16. yüzyıl sonlarından itibaren medreselerin bozulması, ulemanın toplumsal hayattan uzaklaşması, devletin toprak kaybetmesi ve halkın ekonomik durumunun kötüleşmesi nedenleriyle birtakım ıslahatlar yapılması ve dış dünyaya bakış açısının değiştirilmesi gerektiği anlaşılmış ve Avrupa'daki modern bilimde yaşanan gelişmelere yetişilmesi hedeflenmiştir. Bu hedef doğrultusunda, önce elçiler yoluyla Batı ile irtibat sağlanmaya çalışılmış ve Batılı uzmanlar ülkeye getirilmiştir. Ancak yurtdışından uzman getirmenin ümit edilen gelişme için yetersiz olduğunun fark edilmesi ve Osmanlı'nın yeni usul okullarında daimî bir öğretim kadrosuna ihtiyaç duyulmasından ötürü Avrupa'ya devlet politikası olarak öğrenci gönderilmesine karar verilmiştir. Sadece askerî bir eğitim için değil, ayrıca tıp, ziraat, madencilik, resim, kimya, teknikerlik, sivil mühendislik, dericilik, fotoğrafçılık, mimari gibi alanlarda tahsil görmeleri için de öğrenciler gönderilmiştir. Ulaşılabilen sayısal verilere göre 19. yüzyılda Osmanlı'dan Batı ülkelerine toplamda 407 kişi gönderilmiştir. Bunların yaklaşık $\frac{3}{4}$ 'ü Müslüman, $\frac{1}{4}$ 'ü gayrimüslimdir. 290 kişi Fransa'ya, 67 kişi İngiltere'ye, 34 kişi Avusturya'ya, 10 kişi Almanya'ya ve 6 kişi de Belçika'ya gitmiştir. Gönderilen öğrencilerin sayısında yıldan yıla artış olması, özellikle Tanzimat süreciyle beraber devletin yurt dışına öğrenci göndermeye verdiği önemin açık bir ispatıdır.

Osmanlı İmparatorluğu dönemin bilimsel gelişmelerine ayak uydurabilmek amacıyla sadece yurtdışına öğrenci göndermekle kalmamış, ayrıca Avrupa'ya gönderilen öğrencilerin yabancı dil alt yapısının sağlamlaştırılması ve yurtdışındaki eğitim hayatlarında daha başarılı olmaları adına Avrupa'nın yükseköğretim ve üniversitelerine hazırlık niteliğinde Fransa'da Osmanlı okulları açmıştır. Bu okullarda verilen dersler; Fransızca, tarih, coğrafya, trigonometri, statik, temel fizik ve kimya, geometri, cebir, temel astronomi, savaş teknikleri ve istihkâm olarak özetlenebilir. Avrupa'ya gönderilen ve buradaki eğitimleriyle Batı'nın bilimsel ve kültürel yönlerini tanımış olan öğrenciler, döndüklerinde bu birikimlerini kullanabilecekleri bir devlet hizmeti görevine girmişlerdir. Askerî ve sivil mekteplerde muallim, orduda subay, elçiliklerde sefir, eyaletlerde vali ve sarayda sadrazam olmak gibi devlet yönetiminde önemli vazifelere getirilmişlerdir. 19. yüzyılda Avrupa'ya gönderilen öğrenciler arasında Selim Sâbit Efendi, Ali Rıza Bey, İsmail Hakkı Çelebi, Mehmed Sirâceddin, Kimyager Derviş (Paşa) gibi önemli isimler, aldıkları eğitim sonucunda Osmanlı'da yeniliklere imza atmaları, modern tıp alanı başta olmak üzere yeni bilim dallarının Osmanlı eğitim sistemine girişini sağlamaları ve eserler yazmaları gibi özellikleriyle göze çarpmaktadır.

Osmanlı'nın 19. yüzyılda Avrupa'ya öğrenci gönderme uygulamasının birçok farklı bileşeni ihtiva etmesinden ötürü bu makalede her açıdan irdelenmesi mümkün değildir. Bu araştırmada 19. yüzyılda Osmanlı'dan Avrupa'ya gönderilen öğrencilerin sayısı, yıllara göre dağılımı, eğitim aldıkları alanlar, fennî

bilimlerde (tıp, fizik, kimya, biyoloji, veterinerlik) eğitim gören öğrenci yüzdesi ve yurda dönüşte istihdâm alanları incelenmiştir. Ayrıca Osmanlı'ya yeni giriş yapan müspet bilimlerdeki ilk örnekleri oluşturan çalışmaları sebebiyle araştırmacı tarafından seçilmiş birkaç kişinin kısa biyografisi verilmiştir. Burada amaç; modernleşme bağlamında Osmanlı'nın 19. yüzyılda yurtdışına gönderdiği öğrencilerden özellikle fen bilimlerinde eğitim alanlar ve fen bilimlerine katkısı olan kişilerin tanınmasını sağlamak, fen bilimleri ve bilim tarihi alanlarında yapılacak çalışmalara ışık tutmaktır.

Anahtar Kelimeler

Osmanlı'da Eğitim, 19. Yüzyıl Batılılaşma, Yurtdışına Öğrenci Gönderme, Temel Bilimler, Fen Bilimleri.

Giriş

Medreselerin bozulması, ulemanın genel anlamda fenden uzaklaşarak yalnızca dini konularda tartışıyor olması, Avrupalıların pozitif bilimlerdeki ilerleyişinin yeterince takip edilememesi ve teknik alandaki yetersizlikle savaşlarda yenilgiler yaşanması gibi hususlar, Garp bilim ve tekniğinin memleketimize sokulmasını icap ettiren sebeplerdi (Tirfil, 2022, s.33; Kurttaş, 2019, s.402; İnalçık, 2016, s.215; İnalçık, 1980, s.287-310). Özellikle 1770 yılında Ruslar'ın Osmanlı donanmasını Çeşme'de yakması üzerine donanmanın zayıflığındaki temel sebebin teknik yetersizlik olduğu anlaşılmış, 1773'te gemi mühendisi yetiştirilmesi amacıyla *Mühendishâne-i Bahri-î Hümayûn* açılmıştır. Ardından 1792'de *Humbarahane ve Lağımçı Ocağı* kurulmuş, 1795'te ise *Mühendishâne-i Berrî-i Hümayûn* açılarak süratle Avrupa'nın bilim ve tekniğine yaklaşma çabası içine girilmiştir. Böylece Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk defa yüksek matematik ve modern temel bilimler okutulmaya başlanmıştır.

Osmanlı modernleşmesinin kurumsallaşması 19. yüzyılda Tanzimat Dönemi reformlarıyla birlikte gerçekleşmiştir. Batılılaşma ya da Muasırlaşma olarak da adlandırılan bu süreç, içtimai, siyasi, ekonomik, askerî, mimari, eğitimsel ve felsefi alanlarda İmparatorluğun topyekûn modernleşmesi olarak nitelendirilmektedir. Her ne kadar 18. yüzyıldan itibaren Batı'nın bilim ve teknoloji bakımından daha ileride olduğu kabul edilse ve Batı'ya elçi gönderilerek incelemeler yapılmış olsa da ulemanın ve Eski Düzen (Geleneççilik) taraftarlarının Yeni Düzenin (Yenilikçilik) gerekliliğine tam manasıyla inanması ve Batılılaşma usulü yeniliklerin hız kazanması ancak 19. yüzyılda gerçekleşmiştir.

19. yüzyılda yenileşme sürecinde yaptıkları ıslahatlar ve modernleşme çabalarıyla III. Selim, II. Mahmud, Sultan Abdülmecid, Sultan Abdülaziz ve II. Abdülhamit gibi padişahlar iz bırakmıştır. Öncelikle III. Selim döneminde *Nizâm-ı Cedîd* uygulamasının

başlaması, saraydan ve yurtdışından getirtilen kitaplar ve âletlerin mühendishaneye kazandırılması, müspet bilimlere olan eğilimin artmasıyla Batı'dan eserlerin çevrilmesi sayesinde özellikle askerî, teknik, bilim ve eğitim alanlarında modernleşme süreci başlamıştır. Ardından II. Mahmut'un Yeniçeri Ocağı'nı lağvetmesi, modern devlet kurumlarını açması ve Batı'ya öğrenci göndermesi ile hızlanan modernleşme adımları, II. Abdülhamit döneminde Avrupa tekniğiyle çalışan pek çok devlet kurumu, fabrika ve okulların faaliyete başlaması, Avrupa'ya gönderilen öğrencilerin eğitim almaları istenilen alanların ve okulların çeşitliliğinin artması gibi faaliyetlerle doruğa ulaşmıştır. Örneğin II. Abdülhâmit döneminde *Sanâyi-i Nefise, Orman ve Maâdin Mektebi, Ziraât Mektebi, Dârü'l-Muallimât* gibi yeni usul yüksek eğitim veren okullar açılmış ve Bahriye Mektebinde gerekli olan ıslahatlar konusunda İngiltere'ye danışılmış, hocalık yapmaları için uzmanlar istenmiştir. Bunlara ek olarak Almanya'dan demiryolları yapımı için mühendis ve teknikerler getirtilmiş, Batı eğitim sisteminden ayrı bir sistem ve zihniyette olan öğrencileri yetiştirmek için yerli ve ecnebi hocalar oldukça gayret göstermişlerdir (Erdem, 1986, s. I-IV).

Osmanlı'ya getirtilen ecnebi uzmanların çoğu, savaş çıktığında asker olarak ülkelerine katkıda bulunmalarının gerekmesi, Osmanlı yönetimi ile ülkelerinin politik uyumsuzluk içerisinde olması, aileleriyle uzun süreli ayrılıklar yaşanması, coğrafi koşullara, insanlara ve Osmanlı toplumsal düzenine alışamaması gibi hususlardan ötürü İmparatorlukta uzun süre kalamamışlardır (Şimşek, 2006, s.150; Uluçay&Kartekin, 1958, s. 22). Devlet ricâli, ecnebi uzman getirtmenin kalıcı bir yenilik süreci oluşturamayacağını fark edince Avrupa'nın ilim ve tekniğini bizzat oraya giderek öğrenen, dönüşte devletine hizmet edecek kişiler seçip onlardan faydalanmayı uygun görmüştür. Böylece Osmanlı modernleşmesinin öncü politikalarından biri olarak yurtdışına öğrenci gönderilmesiyle Avrupa'nın bilim ve tekniği Osmanlı'ya taşınmıştır.

Osmanlı'nın 19. yüzyılda Avrupa'ya öğrenci gönderme uygulaması birçok farklı bileşeni ihtiva ettiği içinbu makalede bütünüyle irdelenmesi mümkün değildir. Araştırmamızda 19. yüzyılda Avrupa'ya gönderilen öğrenci sayısı ve yıllara göre dağılımı, öğrencilerin eğitim aldıkları alanlar, fennî bilimlerde (tıp, fizik, kimya, biyoloji, veterinerlik) eğitim gören öğrenciler, yurda dönüşte istihdam edildikleri alanlar ve özellikle Osmanlı'ya yeni giren müspet bilimlerde ilk çalışmaları yaptıklarından dolayı seçilmiş birkaç önemli kişinin kısa biyografisi verilmiştir. Bu çalışmada modernleşme bağlamında Osmanlı'nın 19. yüzyılda yurtdışına gönderdiği öğrencilerden özellikle fen

bilimlerinde eğitim alan ve Osmanlı'nın fen bilimlerindeki gelişmesine katkı sağlayan kişilerin tanınması, fen ve tarih alanlarında yapılacak yeni çalışmalara ışık tutulması amaçlanmıştır.

1. Osmanlı'da Modernleşme ve Yurtdışına Öğrenci Gönderme Olgusu

Modernlik; en geniş manasıyla ekonomik, siyasal ve kültürel değişimleri oluşturan karmaşık süreçlerle birlikte yeni bir toplum düzeninin ortaya çıkışıdır (Swingewood, 1998, s.9). Modernleşme de sosyal açıdan çağın gereklerini özümseme ve kullanma biçimleri olarak adlandırılmaktadır (Şallı, 2017, s.56). Tarihi bir kavram olarak modernleşme; ekonomik büyüme ve sanayileşme, fikirlerde bilimselleşme, bilimsel ve teknik bilginin yaygınlaşmasıdır (Rustow, 1968).

Modernleşmenin Batı ayağı, 16.-18. yüzyıllar arasında Avrupalı insanların modern hayatla tanışmasını ve 20. yüzyılda olağanüstü başarıların sergilenmesi ile tüm dünyaya yayılmasını kapsar. Avrupa'da önce Aydınlanma Çağı ile büyük bir sosyokültürel değişim yaşanmış, ardından Sanayi Devrimi ve Fransız Devrimi ile endüstrileşme hızla ilerlemiştir.

Osmanlı modernleşmesi de aynı şekilde mevcut yapının iyileştirilmesi ve sağlamlaştırılması amacıyla başlamıştır. Özellikle 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ulemanın sosyal ve içtimai yapıdan uzaklaşmaya başlaması, toprak sisteminin bozulması, vergi düzenlemelerinde değişimler, halkın sosyo-ekonomik düzeyinde farklılaşmalar ve askerî teknolojide geri kalmışlık gibi sebeplerin zuhur etmesiyle toplumsal, iktisadî, idarî, askerî, ilmî ve eğitim alanlarında dönüşüm ve değişimin gerekli olduğu hissedilmeye başlamıştır (İnalçık, 1980, s.85). Tanzimat dönemiyle birlikte mahallî yönetimlerin oluşumu, Islahat Fermanıyla ortaya çıkan vatandaşlık kavramı, Batı ülkeleriyle yapılan ekonomik anlaşmalar ve pazar ekonomisinin Osmanlı toplumuna girişi gibi etkenler, toplumda değişim ihtiyacını oluşturan ana faktörlerdir (Toygar, 2013, s.79). Böylece toplumsal bir dönüşüm yaşanmış ve Osmanlı modernleşmesinin temel dinamikleri oluşmuştur (Karpaz, 2010, s.167). Halkın Batı tarzı modernleşme isteğine tipik bir örnek;*Mecmûa-i Fünûn* dergisi ve bunun gibi ulusal yayınlarda ulûm, fünûn ve sanayi vesilesiyle toplumlardaki bireylerin müreffeh seviyeye ulaştırılmasının ancak medeniyet ve medenileşme arzusu ile olabileceğinin savlanmasıdır (Çetinsaya, 2001, s.56).

2. Batılılaşmaya Yöneliş ve Batı Usulü Modernleşme

Osmanlı İmparatorluğu'nun dış dünyaya yönelik bakış açısını değiştirmesi ve içeride birtakım ıslahatlar yapma gerekliliği, 1699'da yapılan Karlofça Antlaşması ile 1718'deki Pasarofça Antlaşması'ndan sonra belirgin şekilde anlaşılmıştır. Bunun üzerine III. Ahmet tarafından Batı'nın önemli merkezlerine elçiler gönderilmiştir. 18. yüzyıl Avrupa'sının sosyal, kültürel ve askerî yapısı hakkında bilgi sahibi olan elçiler vasıtasıyla önceleri Osmanlı'da eski kurumların yenilenmesi şeklinde anlaşılan ıslahat fikirleri yerini Batı usullerini edinme anlayışına bırakmış ve toplumun her alanında Batı usulü modernleşme faaliyetleri başlamıştır. Bu nedenle 18. yüzyıl başı Osmanlı'da modernleşmenin başlangıç tarihi olarak anılmaktadır (Berkes, 2003, s.42).

1726 yılında İbrahim Müteferrika tarafından devlet yönetiminin desteği alınarak ilk devlet matbaasının kurulmasıyla zaman içerisinde basılı eser sayısının artması, III. Ahmet döneminde ilk kez askerlik ve kumanda bilgileri içeren Batılı kaynakların Türkçeye tercüme edilmesi yenileşme dönemi hareketlerine örnektir. Ayrıca I. Mahmut devrinde Osmanlı-Fransa ilişkilerinde yakınlaşma ve Fransız usulü eğitim sisteminin Osmanlı'ya girişi, 1775'te I. Abdülhamit'in emriyle denizcilik alanında bir matematik okulunun-diğer deyişle ilk Mühendishanenin- Baron de Tott nezaretinde açılmasıyla özellikle matematik ve istihkâm alanlarında Batı tekniği ve bilgilerinin Osmanlı'ya aktarılmaya başlaması gibi durumlar, Osmanlı'nın Batı bilimiyle ilk resmî temasına ve İmparatorluktaki Batıcılık temayülüne örnek olarak verilebilir (Tanpınar, 1997, s.48; Kaçar, 1996, s.154; Beydilli, 1995, s.23).

3. III. Selim Dönemi

19. yüzyıl Osmanlı modernleşmesi III. Selim'in tahta çıkışıyla başlatılabilir. III. Selim tahta geçtiğinde cepheden gelen mağlubiyet haberleri üzerine bürokrasi ve ilmiye sınıfından toplam 22 farklı kişiden devlet düzeni hakkında lâyhalar istemiştir (Karal, 1999, s.35). Bu lâyhalarda ifade edilen gelenekçi ve yenilikçi görüşlerin arasında orta bir yol seçmiş (Berkes, 2003, s.92) ve topyekûn bir yenilik yapılması isteğiyle Fransa ve İsveç'ten yeni mühendisler getirtmiştir. Mühendishaneye ve öğrencilerine çok ehemmiyet vermiş ve yeni okulların işleyişiyle ilgili de bir Kanunname yayınlanmasını emretmiştir. Bu Kanunnameye göre, Mühendishanelere alınan hocaların donanımlı olmaları ve Fransızca dilini bilmeleri şart koşulmuştur. Nâdir sayıda ailenin Batı dillerini bildiği zamanlarda Mühendishane hocalarının çoğu meslekleriyle ilgili kitapları Batı dillerinden Türkçeye çevirerek öğrencilerinin kullanmaları için hazırlamıştır. Bu

dönemde yabancı dilden çeviri yapanların terfi ettirilmesi, hocaların (profesör) ve halifelerinin (öğretim üyesi) dönemlerine göre iyi maaş almaları gibi teşvikler yapılmış ve kaliteli hocaların mekteplerde eğitim vermesi sağlanmıştır (Beydilli, 2009, s.421; Erdem, 1986, s. IV). III. Selim'in yaptığı yenilikler; Avrupa talim usulünü benimsemiş yeni bir askerî birlik kurulması ile Avrupa'nın sanayi, sanat, ilim ve teknik alanlardaki gelişmelerine Osmanlı Devleti'nin ortak edilmesi amacıyla yeni bir düzen kurulması, yani Nizâm-ı Cedîd uygulaması şeklindedir (Çataltepe, 1999, s.241). Bu dönemde Londra, Paris, Viyana gibi Avrupa'nın önde gelen merkezlerine elçiler ve Batı dillerini öğrenmeye memur gençler gönderilmiştir. Bu gençlerin yazdıkları sefaretnamelerden faydalanılarak reformlar oluşturulmuştur. Padişahın yabancı dil eğitimini teşvik eden bu tutumu, batı dilleri öğrenmeye hevesli genç sayısında artış sağlamıştır (Tanpınar, 1997, s.60). 1793'te Londra'ya ilk daimî elçi olarak gönderilen Yusuf Âgâh Efendi'nin yanında dil öğrenmesi için iki öğrencinin gönderilmesi, Tıp Okulu'nun kurucusu olan Mustafa Behçet Efendi'nin yükseköğrenim için İtalya'ya gönderilmesi gibi misaller, yurtdışına öğrenci gönderme sürecinin hızlanarak devam ettiğinin birer göstergesidir(Çelik, 2018, s.44).

4. Batılı Bilginin Osmanlı'daki Serüveni

Baron de Tott gibi alanında uzman yabancı subayların Mühendishâne-i Bahrî-i Hümayûn'da ve orduda yapılmasını tavsiye ettiği yeniliklerle birlikte, Batı kaynaklı bilgi Osmanlı okullarına girmeye başlamıştır. Batı bilim ve tekniğinin takibe alınmasıyla Avrupa dillerine hâkim, bilimsel gelişmeleri izleyip çeviriler yapan ve öğrencilere Batı okulları programlarına paralel nitelikte eğitim veren hocaların sayısı artmıştır. Tâ mânîzâde Hüseyin Rıfkı Efendi'nin *Öklid Geometrisi*'ni tercüme ederek yazdığı eserinin o dönemde Avrupa'da yazılmış kitaplar arasından en mükemmeli olarak görülmesi, Hoca İshak Efendi'nin Arapça, Latince, Fransızca'nın dahil olduğu yedi dili çok iyi öğrenerek Batı dillerinden birçok eseri Türkçeye çevirmesi ve o zamana değin Türkçede karşılığı olmayan riyazî ve fennî terimleri eserlerinde ve derslerinde işlemesi gibi durumlar, Batı bilimlerinden haberdar bir Osmanlı ulûm cemaatinin varlığını ispatlar niteliktedir (Erdem, 1986, s.26-28).

Yenileşme sürecinde, 19. yüzyıldan itibaren idarede ve bürokraside tam anlamıyla bir zihniyet dönüşümü olmuştur. Osmanlı'ya davet edilen yabancı eğitimci, asker ve mühendis gibi seçkinlerin görüşleri doğrultusunda imparatorlukta her seviyede okullar ve kütüphaneler açılması ve yüksek düzeyde eğitim-öğretim kurumlarının artırılması

görüşleri gündeme gelmiştir (Kenan, 2010, s.136). Ardından II. Mahmut'un 1824 yılında ilân ettiği ferman ile Osmanlılarda eğitim-öğretim alanında ilk ıslahatlar başlamıştır. Bu fermana göre dinin emrine uyararak her Müslüman ilim öğrenmeli, çocuklarını mekteplere göndermeli ve eğitim alan kişi geçimini sağlayacak bir işle meşgul olmalıdır. Fermana uymayanlara da bazı cezalar verileceği belirtilmiştir. Böylece çocuklarını okula göndermeyen, usta yanına veren ailelerin etkisiyle oluşan eğitim aksaklıkları giderilmeye çalışılmıştır (Demir, 2015, s.439; Soydan&Tüncel, 2013, s.118). II. Mahmut Batı'dan gelen bilimsel bilginin Osmanlı bilimi ve eğitiminde ne denli önemli olduğunu bilmektedir. Bunun örneğini 1827'de Tıphane-i Âmire'nin açılışında yaptığı konuşmada da görebiliriz:

"...Tıp öğretimi Fransızca olarak yapılacaktır. Bunun neden yabancı dille yapılacağını soracaksınız...Geçmişte bizde de tıp bilimleri üzerine birçok Arapça kitap yazılmıştır. Hatta Avrupalılar bu kitapları kendi dillerine çevirerek onlardan çok şey öğrenmişlerdi. Birçok yıldan beri İslam okullarında bu kitaplar ilgi konusu olmaktan çıktıkları, bunları bilenlerin sayısı azaldığı için artık kullanılmaz olmuşlardır. Şimdi, tıbbi kendi dilimize çevirmek için yeniden bu kitaplara dönmek, yıllar alacak uzun bir iştir. Hâlbuki bir yandan ordumuz ve halkımız için iyi yetişmiş doktorlara, öte yandan tıp bilimlerinin kendi dilimize kazandırılmasına acele ihtiyacımız vardır. Bu yüzden Fransızca öğrenmenizi istemekten maksadım, tıbbi öğrenmeniz ve bu bilimi adım adım kendi dilimize kazandırmaktır...Ancak bu yapıldığı zaman kendi ülkemizde tıp kendi dilimizde okutulur hale gelecektir" (Rıza Tahsin, 1914'ten akt. Berkes, 2003, s.186).

II. Mahmut'un emriyle 1838 yılında *Meclis-i Umûr-ı Nâfia* (Yararlı İşler Meclisi) tarafından hazırlanan eğitim konulu ilk lâyiha da padişahın eğitime yönelik geniş ufkuna bir diğer örnek olarak verilebilir. Bu raporda eğitimin ülkelerin ilerlemesine katkı sağlayan bir unsur olduğu, her çocuğun mutlak surette okula gönderilmesi gerektiği, Osmanlı eğitim sisteminde acil bir reforma ihtiyaç duyulduğu; müfredata fûnûn ve teknik konuların koyulmasının önemi ve Maarif Teşkilâtı kurulması gerektiği ifade edilmiştir (Çetin & Aydos, 2021, s.8; İğüs, 2008, s. 11).

19. yüzyılın ıslahatçı bir diğer padişahı da Sultan Abdülmecit idi. Onun halkın eğitimine önem verilmesi fikrine binaen, 1845'te bürokrat ve askerlerin seçkinlerinden oluşan *Meclis-i Maârif-i Muvakkat* (Geçici Maarif Meclisi) kurulmuştur. Bu kurul, çocukların okuduğu mekteplerde düzenleme yapılması gerektiği ve *Darülfünûn* açılmasının elzem olduğuna dair bir rapor yayımlamıştır. 1857'de *Maârif-i Umûmiye Nezâreti* kurulması ile

eğitim yeniden yapılandırılmaya çalışılmıştır. 1867’de Tanzimat yöneticileri tarafından Osmanlı’ya davet edilen Fransa Milli Eğitim Bakanı *Jean Victor Duruy* Osmanlı eğitim sisteminin gelişmesine yönelik önerilerde bulunmuştur. Ardından 1869’da *Şûrâ-yı Devlet Maârif Dairesi* tarafından Fransız eğitim sistemi örnek alınarak oluşturulmuş *Maârif Nizâm-nâmesinin* yayımlanmasıyla birlikte devletin eğitime ayırdığı bütçe artık yeni açılan Batılı tarzdaki okullara aktarılmaya başlanmıştır. Artık Osmanlı’da Batılılaşma yolunda eğitimin önemi fazlaca hissedilmiştir (Demir, 2015, s.442; İhsanoğlu, 2003, s.371,372; İğüs, 2008, s.10-12).

Osmanlı İmparatorluğu’nda yeni müesseselerin geliştirilmesi için Avrupa’dan uzman getirmek mümkün olsa da yeni açılan kurum ve imalâthanelerin çeşitleri, sayıları ve özellikleri göz önüne alındığında bu uzmanların miktarı ve memlekette kalacakları süre bakımından bu mümkün olmamıştır. 1784’te Mühendishâne-i Bahri-i Hümayûn’a denizcilik, sürat topçuluğu, istihkâmcı yetiştirilmesi için getirtilen Fransız uzmanların 1788’de işleri yarıda bırakarak memleketlerine dönmeleri sonucunda yabancı uzmanlara uzun süreli biçimde bel bağlanmaması gerektiği, daha kalıcı bir çözüm için Avrupa’ya seçkin bir zümre ve nitelikli öğrenciler gönderilmesinin elzem olduğu fikri belirginleşmiştir (Eser, 2005, s.34). Devletin amacı, Avrupa’da yetiştirilen bu kimselerin döndüklerinde teşkilâtta kullanılması ve bilgi ve tecrübelerinden faydalanılmasıdır.

5. Osmanlı’da Yurtdışına Öğrenci Gönderme Tarihçesi

Geçmiş yüzyıllardan beri insanlarda ilim öğrenme maksadıyla memleketi terk edip uzak diyarlara gitmek olgusu var olmuştur. Antik Çağ’da Atina akademisi, Helenistik dönemde Atina, Roma, Bergama, İskenderiye gibi şehirler, İslâm medeniyetinin Altın Çağ’ını yaşadığı 8-12. yüzyıllar arasında Semerkant ve Buhârâ gibi Mâverâünnehir bölgeleri ile Endülüs, Kâhire, Bağdat ve Kûfe gibi kentler ilim, kültür ve sanat eğitimi almak isteyenler için cazip merkezler olmuştur (Gündüz, 2015, s.21). Osmanlı İmparatorluğu devrinde ise Fatih Sultan Mehmet döneminden 16. yüzyıl sonuna kadar, İstanbul’a ilim tahsil etmeye gelen öğrenciler olması, 17. yüzyıldan sonra Avrupa’da *Aydınlanma* ve *Sanayi Devrimi* ile beraber *Paris, Londra, Berlin, Liege, Heidelberg, Münih ve Oxford* gibi Avrupa şehirlerinin dünyanın yeni ilim merkezleri haline gelmesi örnekleri (Kırpık, 2015, s.13; Berkes, 2003, s.39) de bu olguyu desteklemektedir.

Osmanlı’da 19.yüzyılda modernleşme çerçevesinde tam teşekküllü bilimsel eğitim veren okullar kuruluncaya değin bilim ve teknikte ileri Avrupa’ya devlet politikası olarak öğrenci gönderilmesine karar verilmiştir (Gündüz, 2015, s.27). Yurtdışına

gönderilen öğrencilerden, Avrupa medeniyetinin ilerlemesini sağlayan faktörleri ve teknolojide ulaştıkları seviyeyi gözlemlenmeleri ve Osmanlı'da iyileştirme yapılması gereken alanların tespitine katkı sağlamaları beklenmekteydi. Devlet ricâlince, öncelikle toplumsal, eğitimsel ve endüstriyel alanda yenileşme programı belirlenmişti. Bu programın bir ayağı olarak II. Mahmut, 1830 yılında Tıbbiye ve Enderun öğrencilerinden seçilen 150 kişilik öğrenci grubunun Avrupa'ya gönderilmesini emretti. Ancak halktan ve medrese mensuplarından bazı zümrelerin, Batı'ya gönderilen öğrencilerin dinî ve ahlakî yönden bozulacağı yönünde endişelerinin padişaha iletilmesiyle bu fikir resmî olarak uygulanamamıştır (Sezer, 2001, s.688)¹. Devlet eliyle olmasa da 1830'da *Sadrızam Hüsrav Paşa*'nın himâyesinde beş öğrencinin Fransa'ya askerî alanda eğitim yapmak üzere gönderilmesiyle Avrupa'ya ilk kez öğrenci gönderilmiş oldu (Sezer, 2001, s. 689)². Bundan sonraki yıllarda özellikle devletin ihtiyacı olan alanlar başta olmak üzere yeteneklerine, okudukları veya mezun oldukları okuldaki başarılarına göre değerlendirilen öğrenciler Avrupa'ya gönderilmeye devam etmişti. En fazla öğrenci gönderilen dönemler, Tanzimat ve II. Abdülhamit Dönemi olmuştur.

19. yüzyılda en çok öğrenci gönderilen Avrupa şehirleri ise sırasıyla; *Paris, Londra, Viyana, Berlin, Liege*'tir (Çakmak, 2004, s.269; Şişman, 1994, s.965). Avrupa'ya ilk resmî öğrenci gönderimi olan 1834 tarihinden 1875'e kadar Paris'e 190'ı Müslüman, 90'ı gayrimüslim toplam 280 öğrenci gitmiştir. Bu öğrenciler tıp, kimya, askeriye, mühendislik, mekanik, top ve silah imali, litografya, dil bilimleri, ziraat, mimarlık, yol-köprü yapımı, resim, hukuk, fotoğrafçılık, dericilik, matbaacılık, kunduracılık, heykeltıraşlık gibi çeşitli alanlarda eğitim almışlardır.

Osmanlı'nın en çok öğrenci gönderdiği ikinci şehir Londra'dır. 1835 yılından itibaren topçuluk, barut imali, dökümcülük, bahriye ve mühendislik alanlarında çoğunluğu Mühendishaneden seçilen subaylar olmak üzere toplam 67 öğrenci Londra'ya gitmiştir. 1835 yılında Viyana'ya 19'u Harbiye öğrencisi olmak üzere toplam 34 öğrenci, askerî eğitim, mühendislik, tıp ve terzi sanatı tahsili görmek üzere gönderilmiştir. Berlin'e ilki 1839'da sonuncusu ise 1856'da olmak üzere toplamda sekiz öğrenci çoğunlukla

¹ Avrupa'ya öğrenci gönderilmesi tarihi ile ilgili farklı bilgiler mevcuttur. Genel kamı 1830'lardan sonra özellikle de 1834'te olduğu şeklindedir. Ergin, O. (1977). **Türkiye Maarif Tarihi 1-2**, s. 534; Akyüz, Y. (2020). **Türk Eğitim Tarihi**, s.152.

² 1830 yılında gönderilen öğrencilerin masraflarının devlet tarafından mı karşılandığı yoksa Hüsrav Paşa'nın mı karşıladığı konusunda muhtelif bilgiler mevcut olsa da, ilk yıllar (7-8 yıl) Hüsrav Paşa'nın öğrencilerin masraflarını karşıladığı, öğrencilerin başarılarının duyulmasından ve Paşa'nın da devletin Avrupa'ya öğrenci gönderme konusundaki teşvikinden haberdar olmasıyla, devletten öğrencileri için burs talebinde bulunduğu ve padişahın oluruyla bundan sonraki süreçte devlet hazinesinden masrafların karşılandığı bilgisine ulaşıldı. Erol, S. (2018). **İstanbul'dan Paris'e Gönderilen İlk Osmanlı Talebelerinden Edhem Efendi'nin Eğitim Hayatı**, s. 63.

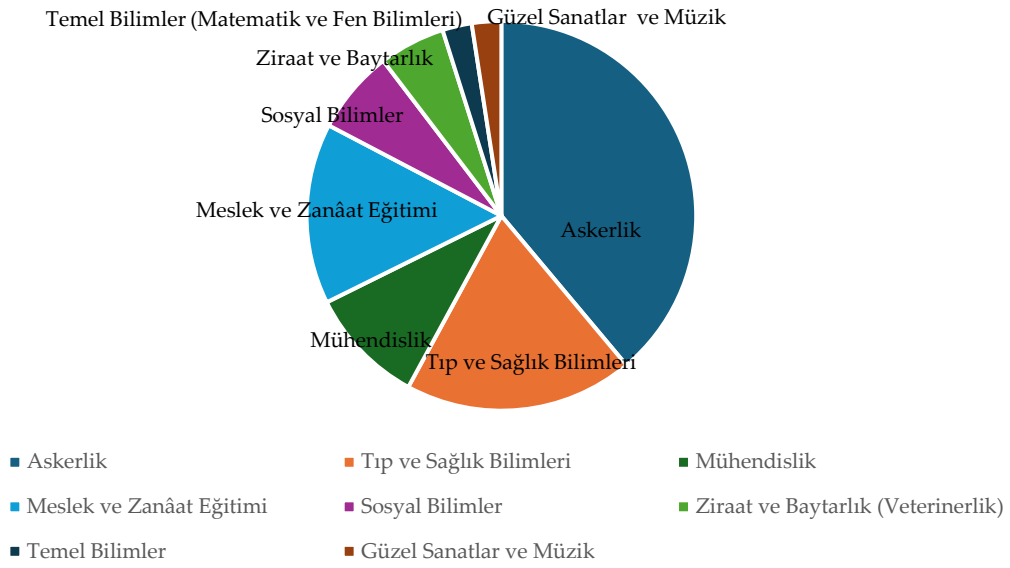
mühendislik eğitimi için gitmiştir. 1854'te Mühendishaneden iki öğrencinin İskoçya'ya gönderildiği bilgisi de kayıtlara geçmiştir.

1870 Fransa-Prusya Savaşı'ndan sonra Fransa'da karışıklıklar olması sebebiyle devlet yönetimi tarafından Fransa'ya öğrenci gönderilmemesi kararı alınmıştır. Bu nedenle yüksek okullardan altı öğrenci seçilerek ilk kez 1870'te Belçika'nın Liege şehrine gönderilmiştir. 1875 ve 1880 arası hem yeterli verim alınamadığı düşüncesi hem de Avrupa'daki savaşlar sebebiyle yurtdışına öğrenci gönderilmesi durdurulmuştur. 1880'den sonra öğrenciler madencilik, ziraat, hukuk, siyaset, telgraf, mimarlık, baytarlık ve güzel sanatlar alanlarında Avrupa'ya gönderilmeye devam etmiştir. 1883'te on iki subay ve altı öğrenci eğitim almak, 1890'da ise *Mekteb-i Tıbbiye*'de dört doktor tıbbi inceleme yapmak maksadıyla Berlin'e gönderilmiştir. 1891'de askerî tahsil için iki kişi Petersburg'a, 1892'de siyaset bilimleri tahsili için bir öğrenci ismi kayıtlarda geçmeyen bir Avrupa şehrine, 1895'te tıbbi bilgilerini artırmak üzere beş doktor Berlin'e ve oradan *Prusya Askerî Tıp Okulu*'na gönderilmişlerdir.

1896'dan itibaren Avrupa'ya öğrenci gönderilmesinden imtina edilmiş, talebelerin yeterince denetiminin yapılamaması ve istenilen seviyede fayda sağlanamaması sebebiyle Osmanlı'da bir Dârü'l-fünûn kurulmasına karar verilmiş, Avrupa'ya öğrenci gönderimi 19. yüzyıl adına böylelikle son bulmuştur (Şişman, 1994, s. 963-971).

Esasında gayrimüslim tebaanın zengin kesimi bütçeleri dahilinde evlatlarını 17. yüzyıldan itibaren *Viyana, Padova, Venedik* gibi eğitimi kaliteli olduğu düşünülen merkezlere tahsil maksadıyla göndermekteydi. Hatta Osmanlı'dan gelen bu kesimden Rum öğrenciler için 1590-1642 yılları arasında Venedik ve Padova'da kolejler açılmıştı (Küçük, 2006, s.395). Batı diline aşina olmalarıyla beraber Batı kültüründen istifade etmiş bu kesim, döndüklerinde Osmanlı Hariciyesinde tercümanlıkta görevlendirilmiş, ayrıca Batı ile kurulan siyasi ve ticari ilişkilerde aracılık etmişlerdi. 1830'lu yıllarda Ermeni tebaadan bir öğrenci ortaöğrenim, iki öğrenci tıp ve mühendislik, iki öğrenci bahriye tahsili için Paris'e, bir öğrenci ise barut imali için Londra'ya gönderilmişti (Erdoğan, 2013, s. 28).

Grafik 1: 19. yüzyılda Avrupa'ya gönderilen öğrencilerin öğrenim alanlarına göre dağılımı

Grafik 1’de görüldüğü üzere, 19. yüzyılda Osmanlı’dan Avrupa’ya gönderilen öğrenciler arasında askerlik ile tıp-sağlık bilimleri eğitimi en büyük paya sahiptir. Bunları sırasıyla meslek ve zanaat eğitimi, mühendislik, sosyal bilimler, ziraat ve baytarlık, temel bilimler, güzel sanatlar ve müzik takip etmektedir. Bu durum Osmanlı’nın en acil ihtiyaç halinde olduğu dallarda öğrencileri yurtdışına gönderdiğini düşündürmektedir. Avrupa’ya gönderilen öğrencilerden 20 kişi temel bilimlerde öğrenim görmüştür. Bu öğrencilerden on biri kimya, ikisi biyoloji (botanik), biri fizik, ikisi kimya ve fizik, biri tabii ilimler (fen bilimleri) ve dördü matematik tahsili görmüştür. Özellikle yurtdışında fen bilimleri alanlarında tahsil görenlerin çoğunluğu Fransa’daki okullarda eğitim almışlardır (Gençoğlu, 2008, s.96).

Öğrenciler Avrupa’ya gönderilirken hem İmparatorluğun o devirde iyi ilişkilerde bulunduğu hem de bilim ve teknolojiye ileri olan ülkeler tercih edilmiştir. Yurtdışına öğrenci gönderilmesi hususunda ilk başlarda öğrenciler Fransa’ya gönderilirken daha sonraları tercih Almanya ve İngiltere şeklinde olmuştur. Öncelikle ülkelerin İstanbul’daki elçileriyle görüşmeler yapılır ve devlet oluru alınır. Daha sonra öğrencilerin eğitim göreceği okulların planlanması yapılır; gidecekleri ülkenin başkentindeki Osmanlı elçileri öğrencilerin himaye edilmesi ve tüm ihtiyaçlarının karşılanmasıyla görevlendirilirdi.

Öğrenci seçiminde çalışkan, azimli ve zeki, dinî ve millî hassasiyetleri olan, ayrıca Enderûn, Harbiye, Bahriye ve Tıbbiye’den mezun öğrenciler olması hususlarına dikkat edilirdi. Bu öğrenciler gelecekte hem Mühendishane ve Harbiye gibi yeni eğitim kurumlarının muallim ihtiyacını karşılamak hem de fabrikalara gerekli teknik uzman yetiştirmek üzere Avrupa’ya gönderilmişlerdir (Sezer, 2001, s. 688; Terzi, 1988, s. 37).

Ayrıca makine teknisyeni, fayans dekorasyoncusu, demircilik, döşemecilik, kuyumculuk, kunduracılık, terzi, gravürcü, halıcı, camcı, ağaç oymacısı, litografyacı, bahçıvan gibi farklı meslek erbapları arasından bu mesleklerde yetkinleşmeleri adına yurtdışında eğitim alması sağlanan kişiler de vardı. Tıpkı mühendis olan ancak yeteneğinin fark edilmesiyle sanat eğitimi alması için Paris, Belçika ve Viyana'ya gönderilen Hüsnü Yusuf örneğinde olduğu gibi sadece askeriye ve mühendislik alanında değil sanat alanlarında da öğrenciler Avrupa'ya gönderilmişti (Cebeci, 2020, s. 50). Öğrencilerden farklı etnik ve dini gruplardan seçilenler olduğu için gittikleri ülkelerde dinî ihtiyaçlarının en güzel şekilde karşılanmasına özen gösterilmesi de bir diğer dikkat edilen husustu. Ermeni bir papazın gayrimüslim öğrencilere, Hoca Tahsin Efendinin ise Müslüman öğrencilere dinî gereksinimleri ve ibadetlerini yapmalarında yardımcı olmaları için Fransa'ya gönderilmeleri bu duruma bir örnektir (Çakmak, 2003, s. 269).

Öğrencilerin Avrupa'ya gönderilmesinde malî süreçte izlenen yol ise yolculuk biletleri, eğitim-öğretimle alakalı okul harcırahı, kırtasiye ücretleri, doktor, ilaç, yemek ve konaklama masraflarının tamamını devletin karşılaması şeklindedir. Devletin sağladığı bu imkânlar karşılığında öğrencilerden beklentisi; başarılı olmaları, öğrendikleri modern bilimlere dair bilgileri memleketlerine döndüklerinde diğer gençlere öğretmeleri ve devletlerine hizmet edecekleri alanlarda fayda sağlamalarıdır. Avrupa'da aldıkları eğitimle Batı'nın bilimsel ve kültürel yönlerini tanımış olan öğrenciler, döndüklerinde bu birikimlerini kullanabilecekleri askerî ve sivil mekteplerde muallim, orduda subay, elçiliklerde sefir, eyaletlerde vali, sarayda sadrazam olarak vazifelendirilmişler ve devlete önemli hizmetlerde bulunmuşlardır. Öte yandan tahsilini yarıda bırakıp dönen, devlet karşıtı siyasi oluşumlara meyleden ve başarısız olan öğrencilerden ise bu masraflar geri alınmıştır (Gençoğlu, 2014, s. 13). Avrupa'da yüksek eğitim alınmadan önce hazırlık olması düşüncesiyle Paris'te açılan *Mekteb-i Osmânî* ile Avrupa'daki öğrencilerin teftişi arttırılmıştır. Gerek bu mektebin müdürlerinden alınan gerek yurtdışındaki elçiliklerin Osmanlı yönetimine sundukları raporlar, Avrupa'ya gönderilen öğrencilerin denetiminin tam manasıyla yapılamadığını ve istenilen düzeyde fayda sağlanamadığını göstermiştir. Bu sebeple 1896'dan itibaren öğrencilerin Avrupa'ya yollanmasından imtina edilmiştir (Ulu, 2014, s. 497; Erdoğan, 2009, s. 60, 115, 127).

Tanzimat Okullarından ve İdari Kurumlardan Yurtdışına Gönderilen Öğrenciler

Avrupa'ya ilk kez öğrenci gönderme süreci 1830'da Sadrazam Hüsrev Paşa'nın himayesinde beş öğrencinin Fransa'ya askerî alanda eğitim yapmak üzere gönderilmesiyle başlasa da resmi tarih 1834'te Mühendishanelerden seçilen bir grup öğrencinin katile halinde Fransa Paris'e gönderilmesiyle başlar. Bu tarihten itibaren özellikle Tophane, Harbiye ve Mühendishaneden çeşitli kriterlere göre seçilen öğrenciler eğitim için başta Paris olmak üzere pek çok Avrupa ülkesine gönderilmiştir.

1830-1840 arasında 77 öğrenci, 1840-1856 arasında 99 öğrenci, 1856-1875 arasında 186 öğrenci ve 1876'dan sonra 45 öğrenci Avrupa'ya yollanmıştır. Ulaşılabilen sayıya göre Batı ülkelerine toplamda 407 kişi gönderilmiştir. Bunların yaklaşık ¾'ü Müslüman, ¼'ü gayrimüslimdir. 1896 yılına kadar, 290 kişi Fransa'ya, 67 kişi İngiltere'ye, 34 kişi Avusturya'ya, 10 kişi Almanya'ya ve 6 kişi de Belçika'ya gönderilmiştir. Gönderilen öğrencilerin sayısında yıldan yılan artış olması, özellikle Tanzimat süreciyle beraber devletin yurt dışına öğrenci göndermeye daha çok önem verdiği açık bir ispatıdır (Çakmak, 2003, s. 269; Şişman, 1994, s. 963-971).

1864'e kadar Avrupa'ya gönderilen öğrenciler genel olarak yüksek okul ve üniversite düzeyinde iken bu tarihten sonra orta dereceli okullardan da öğrenciler gönderilmeye başlanmıştır. Öğrencilerin çok erken yaşlarda Avrupa'ya gönderilmesiyle ahlaklarının bozulacağı ve kimlik karmaşası yaşayacaklarına dair endişeler, devlet adamlarının raporlarına yansımıştır (Çolak, 2017, s. 76). Öğrencilerin önce Türkçe, Arapça, Farsça ve İslamî ilimleri esaslıca öğrendikten sonra Avrupa'daki okullara gönderilmelerinin doğru olacağı kanaati güçlü bir şekilde bu raporlarda vurgulanmıştır. Bu nedenlerden ötürü öğrenciler seçilirken özellikle yüksek okul eğitimi seviyesine ulaşmış ve o zamana kadar mekteplerde dinî eğitimini almış, azimli, millî ve manevî duyguları gelişmiş bireyler olmalarına dikkat edilmiştir.

Avrupa'da Açılan Osmanlı İmparatorluğu Okulları

Osmanlı İmparatorluğu merkez yönetimi tarafından Avrupa'da açılan ilk mektep, ortaöğretim kurumu niteliğindeki *Mekteb-i Osmânî*'dir. Bir diğeri, o dönemde Osmanlı eyâleti olan Mısır Hükümeti'nin 30 sene önce Fransa'da açtığı *Mısır Okulu* (*EcoleEgyptienne*)'dur. Ayrıca, Ermeni cemaatin tıpkı Müslümanlar gibi Avrupa'da eğitim görme talepleri neticesinde *Mekteb-i Muradyan* adında bir Osmanlı Okulu daha açılmıştır. Böylece Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'da üç okulu bulunmaktaydı

(Çakmak, 2003, s.267). Bu okulların takibi *Osmanlı Maarifi* tarafından sağlanmıştır. Okullara dair kısa bilgiler aşağıda verilmiştir.

Mekteb-i Osmânî

1857 yılına kadar yurtdışına giden öğrencilerle Osmanlı'nın ilgili ülkedeki elçilikleri ilgilenmekteydi. Öğrencilerin kontrolü vazifesi, elçiliklerin işlerini daha da yoğunlaştırmaktaydı. Ayrıca eğitim süreciyle ilgili hiçbir denetim mekanizması bulunmamaktaydı. Osmanlı'nın Paris elçisi Mehmed Cemil Bey, hem öğrencilerin daha kolay denetlenebilmesi hem de elçiliklerin vazifesinin rahatlatılması talebiyle denetleme komisyonu kurulmasını ve Paris'te öğrencilerin eğitiminin kolaylaştırılacağı bir hazırlık okulu açılmasını önermişti. Bu sebeplerle 1857'de Paris'teki öğrencilerin Fransızca'yı sağlam şekilde öğrenmeleri ve mesleki bilgilerini artırmaları için *Paris Mekteb-i Osmânî*'si açılmıştır (Köse, 2019, s. 241; Ulu, 2014, s. 497). Fransız Maarifine bağlı, Fransız eğitim sistemine ve disiplin kurallarına uygun eğitim yapılan bir ortaöğretim kurumu niteliğindeki bu mektepte eğitim süresi üç yıl olup, ilk sene; basit düzeyde Fransızca gramer, edebiyat ve bilim dersleri, ikinci ve üçüncü senelerde ise daha ileri seviyede Fransızca gramer, tarih, coğrafya, askerlik-savaş, matematik ve doğa dersleri eğitimi verilmiştir. Ayrıca öğrencilere bu derslerin içeriğiyle paralel pratik çalışmalar yaptırılmıştır. 1858-1859, 1861-1862, 1862-1863, 1863-1864 dönemlerinde eğitim-öğretim yapan *Mekteb-i Osmânî*'de; 108 Müslüman ve 24 gayrimüslim olmak üzere toplam 132 öğrenci eğitim almıştır (Şişman, 2004, s.45, 67). Bir başka referansa göre; bu okulda 70 Müslüman, 9 Ermeni, 11 Rum, 4 Bulgar olmak üzere toplam 94 öğrenci³ eğitim görmüştür. Bu mektepte eğitim-öğretim süresi yedi dönemden ibaret olmuştur. Devlet ricâlinde, İstanbul'daki mekteple Avrupa'daki Osmanlı Okulu'nda aynı düzeyde eğitim verildiği, küçük yaştaki öğrenciler yerine daha büyük yaşlarda ve devlet menfaatleri için önem arz eden Tıp ve Mülkiye Mektebi gibi bölümlerden mezun olmuş başarılı öğrencilerin Avrupa'ya gönderilmesi gerektiği ve bu şekilde daha fazla verim alınabileceği düşünceleri belirlemiştir. *Mekteb-i Osmânî* Müdürü'nün okul işleyişindeki aksaklıkları dile getirişi, bir öğrencinin eğitim giderlerinin 400 bin Frank gibi yüksek değerde olması gibi nedenler öğrencilerin artık memleketlerinde eğitim alması yönünde düşüncesini doğurmuştur. Bunlara ek olarak, İstanbul'da yeni usûl yüksek eğitim kurumu olarak Dârü'l-fünûn açılacağı haberi, o dönemde Fransa-Prusya Savaşı

³Mekteb-i Osmanî'de öğrenim gören öğrencilerin sayısı ilgili ihtilâf vardır. **TDV İslâm Ansiklopedisi, 2019** gözden geçirilmiş 3.cilt Ek-2'de bu sayı 94 olarak geçerken, **Şişman, 2004**'tenakt. **Erdoğan, 2009**'da öğrenci sayısı 132 olarak geçmektedir.

nedeniyle Avrupa'da iç karışıklıklar oluşu gibi farklı pek çok etkenler sebebiyle 1863 yılında *Mekteb-î Osmanî*'nin kapatılmasına ve öğrencilerin başka okullara dağıtılmasına karar verilmiştir (Erdoğan, 2009, s. 73; Gündüz, 2015, s. 28). Devlete pahalıya mâl olan *Mekteb-i Osmanî* beklenen sonucu vermediyse de *Galatasaray Mekteb-i Sultânîsinin* kurulmasına zemin hazırlamıştır (Köse, 2019, s. 241).

Mısır Okulu

İç işlerinde serbest dış işlerinde Osmanlı'ya bağlı Mısır'ın valisi *Kavalalı Mehmet Ali Paşa* aydın ve seçkin bir zümre oluşturmak, yapmak istediği ıslahatlarda onlara dayanarak yepyeni bir Mısır inşa etmek isteğiyle yurt dışına öğrenci göndermeyi planlamıştır. Bu niyetle Mısır'dan Avrupa'ya ilk defa 1809'dan başlayarak 1818'e kadar 28 öğrenci gönderilmiştir. Bu öğrenciler İtalya'nın Milano, Roma ve Floransa şehirlerine askerlik, teknik bilgiler, matbaacılık ve mühendislik eğitimi almak üzere gönderilmişlerdir(Ergün, 2015, s. 280)⁴. 1818 yılında sayısı belli olmamakla birlikte, Mısır'dan İngiltere'ye gemi yapımı, kaptanlık ve makine eğitimi için öğrenciler gönderilmiştir. 1826 yılından itibaren Avrupa'da eğitim alması istenen öğrenciler için öncelikli tercih Fransa olup bu yıl 44 öğrenci Paris'e eğitime gönderilmiştir. Mısır'dan Avrupa'ya 1836 yılında 13 öğrenci, 1837-1841 yılları arasında 27 öğrenci, 1844'te 70 öğrenci, 1845'te 2 öğrenci, 1847'de 5 öğrenci, 1848'de 44 öğrenci gönderilmiştir. Öğrenciler Avrupa'da tıp, madencilik, mülki idare, askerlik, denizcilik, makine, topçuluk, silah, istihkâm, marangozluk, matbaa, litografya, kimya, cerrahi, anatomi, doğal tarih ve botanik gibi alanlarda tahsil görmüşlerdir (Akpınar, 2015, s. 5; Bağçeci, 2007, s. 224; Ergin, 1977, s. 281).

Avrupa'ya öğrenci gönderen Mısır, bir taraftan da öğrencilerin eğitiminin daha sağlam bir temele dayandırılması için Paris'te yükseköğretime hazırlık kurumu niteliğinde olan Mısır Okulu (Ecole Egyptienne)'nu açmıştır. Bu okul 1826-1835 yılları arasında Paris'teki Mısırlı öğrencilere eğitim vermiştir. Mısır'dan toplam 291 öğrenci bu vesileyle Paris'e gelmiştir. 1844 yılında Paris'te yeni bir yükseköğretime hazırlık okulu olarak Mısır Askerî Okulu (Ecole Militaire Egyptienne) da açılmış ve 1849 yılına kadar eğitim vermiştir. Her iki okulda okutulan dersler; Fransızca, tarih, coğrafya, trigonometri, statik, temel fizik ve kimya, geometri, cebir, temel astronomi, savaş teknikleri ve istihkâm olarak özetlenebilir (Erdoğan, 2009, s. 76; Şişman, 1994, s. 963).

⁴ Mısır'dan Avrupa'ya öğrenci gönderilen yıl hakkında farklı kaynaklarda farklı bilgiler mevcuttur. **Şişman, 1994** göre bu yıl 1813 olmasına rağmen, **Ergün, 2015**'e ve **Heyworth-Dunne**'denakt. **Gündüz, 2015**'e göre bu yıl 1809'dur.

Paris'te diğeri bir Osmanlı okulu, 1857'de Ermeni öğrencilerin eğitim görmesi için açılan ve masrafları Ermeni cemaati tarafından karşılanan *Mekteb-i Muradyan*'dır. Paris Osmanlı elçiliğince himâye edilen bu okulun müfredatı ve okutulacak kitaplar Osmanlı Maarifi tarafından belirlenmiştir. Bu okulda okutulan dersler; din, Ermeni dili ve edebiyatı, Fransız dili ve edebiyatı, İngiliz dili, ülkeler tarihi, coğrafya, aritmetik, cebir, geometri, mekanik, fizik, tabiat tarihi, jeoloji, felsefe, hukuk, ekonomi, politika, muhasebe, yazı, resim, müzik ve beden dersleridir. 1870 yılında Fransa'da oluşan karışıklıklar sebebiyle bu okul kapatılmış ve öğrenciler Osmanlı'ya geri dönmüştür (Gündüz, 2015, s. 24).

Yurtdışında Eğitim Gören Öğrenciler ve Eserlerinden Bazı Örnekler

19. yüzyılda Avrupa'ya eğitim için gönderilen öğrencilerin demografik yapısı incelendiğinde mektepler ve yüksekokullarda okuyan ya da mezun olmuş öğrencilerin memurlar, paşalar, şehzadeler, farklı dini kesimlerden oluşan karmaşık bir profil oluşturduğu görülmektedir. Avrupa'da özellikle tıp ve sağlık bilimleri, matematik, fizik, kimya, biyoloji gibi temel bilimler alanlarında eğitim alan öğrenciler, memlekete döndüklerinde bilim ve eğitime yaptıkları katkılar nedeniyle devlet nazarında daha fazla öneme haizdir. Meselâ Ahmed Süreyya, Hikmet Emin, Nûri Bey, Abdi Süleyman, Mehmed Nûri (Ural), İsmail Hakkı Çelebi, Ali Rıza, Serope Viçenyen, Mehmed Sirâceddin, Selim Sâbit Efendi, Bonkowski Paşa, Mehmed Şâkir Paşa ve Derviş Mehmed Emin Paşa Avrupa'da eğitim almış ve Osmanlı'nın hem ilmî hem içtimai hayatı için önemli olan bu kişilere örnektir (Gençoğlu, 2014, s. 55- 57; Gençoğlu, 2008, s. 120, 121, 202, 216; Bursalı Mehmed Tâhir, 2000, s. 230; Temizyürek, 1999, s. 20-38; Uluçay&Kartekin, 1958, s. 332). Vatana döndüklerinde kimi Osmanlı'da üniversite düzeyi yüksek eğitim veren modern okullarda muallim, kimi de Türkiye'de ilk defa modern bilim dallarının kurucusu ve devlet kurumlarında bu bilimlerin uygulayıcısı kişiler olmuştur. Bu kişilerden Mazhar Süleyman'ın, Fransız tıp terimlerinin Osmanlıcaya çevrilerek **Osmanlıca Tıp Lügati** oluşturulmasında öncü olması ve Türkiye'de anatomi bilim dalının kurucusu olması hasebiyle hakkında bilgi verilmesi uygun görülmüştür. Bir diğeri önemli simâ Selim Sâbit Efendi'nin İlmiye mezunu olması, yurtdışına fen bilimleri tahsiline gönderilmesi ve yurda dönüşten sonra Türkiye'nin modern eğitim-öğretim sisteminin kurucusu olması bakımından bu çalışmada bahsedilmesi gerekli bulunmuştur. Ayrıca Kimyager Derviş Mehmed Emin Paşa'nın ilk

üniversite Dârü'l-fünûn'da fen bilimleri eğitimleri vermesi, Türkiye'ye çağdaş kimyanın girişini sağlaması ve ilk kimya ders kitabını yazan kişi olmasından mütevellit çalışma kapsamına alınmıştır. Özet olarak bu araştırmada; yurtdışına eğitime gönderilmiş, sağlık bilimleri ve fen bilimleri alanlarında yaptıkları hizmetler ve eserleri dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu'na önemli katkı sağlayanlardan üç önemli şahıs seçilerek kısa biyografileri verilmiştir.

Mazhar Süleyman Paşa (1845-1920)

Mazhar Süleyman (Paşa), *Mülkiye Tıbbiyesi*'nin kurucularından olan ve birçok tıbbî terimin Türkçe karşılıklarını bulan önemli bir hekimdir. *Mekteb-i Tıbbiye*'de 15 sene anatomi öğretiminde bulunduğu için memleketimizde bu dalın kurucusu olarak kabul edilmektedir. *Meclis-i Tıbbiye-i Mülkiye*, *Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmânîye* üyelik ve reisliklerinde bulunan, *Hıfz-ı Sıhha-i Umûmiye* ile *Cemiyet-i Tıbbiye-i Şahane* azası olarak seçilen ve askerî rütbesi ferikliğe kadar yükselen Mazhar Süleyman Paşa, Osmanlı tıp eğitiminde çok katkıları olan bir isimdir. Osmanlı'da Fransızca olarak yapılan tıp eğitimi, onun ve arkadaşlarının çabalarıyla artık Osmanlıca olarak yapılmaya başlanmıştır. Sayesinde **Osmanlıca Tıp Lügati** oluşturulmuştur. Mazhar Süleyman Paşa'nın hekimliğe, özellikle de anatomi bilim dalına dair Osmanlıca terimlerin çoğunu oluşturduğu ve Mekteb-i Tıbbiyede yıllarca okutulan *Teşrih (2 cilt)* ve *İlm-i Teşrih-i Tavsiîfi (7 cilt)* gibi önemli eserleri olduğu bilinmektedir (Gençoğlu, 2008, s. 121; Bursalı Mehmed Tahir Bey, 1975, s. 225).

Selim Sâbit Efendi (1829-1911)

Selim Sâbit Efendi İlmiye sınıfından olup kendisi gibi İlmeyeli olan ve Osmanlı'nın fen bilimleri açısından gelişmesine katkıları çok olan Hoca Tahsin Efendi ile birlikte Paris'e fizik ve kimya eğitimi alması için gönderilen, eğitim tarihimiz açısından çok önemli bir isimdir. Devlet tarafından açılacak *Dârü'l-fünûnda* Riyâziye ve Tabiî İlimler derslerini okutabilmeleri için kendilerini hoca vasfında yetiştirmeleri istenmiştir. Memlekete döndükten sonra İstanbul'da Numune Mektebi'ni açan ve burada Batılı eğitim modelini yürürlüğe koyan, çeşitli mekteplerde muallimlik ve devlet kademelerinde memuriyet görevlerinde yer alan, eğitim, pedagoji, Türkçe, Matematik gibi alanlarda *Mi'yâru'l-Kelâm (Sözün Ölçüsü)*, *Rehnümâ-yı Muallimîn (Öğretmenler için Kılavuz)* gibi önemli eserler kaleme alan Selim Sâbit Efendi, Türkiye'de eğitim-öğretim sisteminin günümüzdeki şeklini almasında liderlik etmiştir (Temizyürek, 1999, s. 521).

Şekil 1: Ceride-i Havadis gazetesi hicri 1273 yılı 822. sayısında Hoca Tahsin Efendi ve Selim Sabit Efendi'nin Paris'e eğitim almaları ve öğrencilere muallimlik yapmaları için gönderildiğine dair çıkan haber nüshası ile gazetenin kapak sayfası

Kaynak: Wikilala <https://www.wikilala.com/gazeteler/ceride-i-havadis-1273-sayi-822-1956-sc-19-67651?keywords=ceride-i%20havadis%201273%20say%20C4%20B1%2020822>

Yukarıdaki şekilde yer alan Ceride-i Havadis gazetesi hicri 1273 yılı 822. sayısında Hoca Tahsin Efendi ve Selim Sabit Efendi'nin Paris'e eğitim almaları ve öğrencilere muallimlik yapmaları için gönderildiğine dair çıkan haber nüshası translitasyonu şu şekildedir:

“...Aklâm ve Mekâtib-i Şâhâne'denlâcelâ-yı tahsil Paris'e izâm olunan efendileri okumak ve orada bulunan Hıristiyan Teba'a-i Deolett-i Alîyye'ye Lisân-ı Letâfet-i Beyân-ı Türkî'yi öğretmek ve derdestgüşâd bulunan Dârülfünûn'da okunacak bazı fünûnutahsîl eylemek üzere bu defa Müderrisin-i Kirâm'danmekremetlü Tahsin Efendi ile Selim Efendi'nin Paris'e Azâmne-i İrade-i Seniyyeyi Hazret-i Şehinşâhmüte'allik ve şerefsüdüdür buyurulmuş idiğimesmûdâr geçen şehri-i cümâziyülevveliyeninselhi tarihiyle bilcümle Sefâretleri'tâ' kılınan mezkûrenin suretidir...”

Kimyager Derviş Mehmed Emin Paşa (1817-1879)

Kimyager Derviş Mehmed Emin Paşa, 1835-36'da Mühendishâne-i Berrî-i Hümayûn talebesi iken Kimya ve madenler eğitimi için Londra, Fransa, İtalya ve Almanya'da bulunmuş, Rumeli'nin birçok yerinde madenleri incelemiştir. Kimya, madenler, bitki ve hayvan numuneleri gibi alakalı âlet-edevatları ve çeşitli kitapları Avrupa'dan alarak

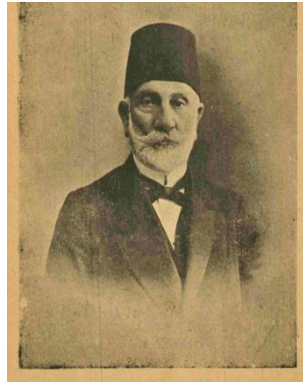
İstanbul'a dönmüştür. Hem Mekteb-i Tıbbiye'ye fizik ve kimya muallimi olarak atandığı dönemde hem de *Dârü'l-fünûn*'da halka açık konuşmaların yapıldığı dönemde, modern bilimlere dair dersleri en eğitimsiz kişinin dahi anlayabileceği bir dilde anlattığı ve bazı Fizik konularında çok ilgi çeken deneyler yaptığı rivayet edilir. Buralarda ders anlatımları ve deneyleriyle meşhur olan ve namı Padişaha kadar giden Derviş Paşa, önce Mirlivalığa yükseltilmiştir. Ardından bu maharetlerinden mütevellit valilik, *Harbiye Mektebi Nazırlığı*, *Maarif-i Umumiye* üyeliği ve *Dârü'l-fünûn* Nazırlığı gibi birçok bürokratik göreve getirilmiştir. Askerî okullarda okutulan fizik ve kimya kitaplarını yazan, nazır iken Harbiye Mektebi Kütüphanesi'ne Avrupa'dan bilimsel kitaplar getirterek öğrencilerini geliştirmeyi hedefleyen Derviş Paşa anlaşılır o ki azmi, çalışkanlığı, araştırmacı kişiliği, aydın düşünce biçimi ve bir bilim insanı niteliğiyle, devletin yurtdışına gönderdiği öğrencilerdeki beklentiyi karşılayan ve pek çok alanda devletine hizmetlerde bulunan çok önemli bir örnektir (Eser, 2005, s. 38; Akyüz, 2020, s. 203; Ergin, 1977, s. 551, 631).

Yukarıda bahsi geçen üç önemli kişinin resimleri aşağıda Şekil 2, Şekil 3 ve Şekil 4'te verilmiştir. Avrupa'ya gönderilen öğrencilerden Osmanlı modernleşmesinde önemli katkısı olan diğer öğrencilerin isimleri, eğitim alanları, gittikleri ülkeler ile eğitim aldıkları okullar ve istihdâm alanları aşağıda Tablo 1'de verilmiştir:

Şekil 2: Selim Sabit Efendi

Şekil 3: Mazhar Süleyman (Paşa)

Şekil 4: Kimyager Derviş Mehmed Emin Paşa

Tablo 1. Avrupa'ya gönderilen öğrencilerden Osmanlı modernleşmesinde önemli katkısı olanların isimleri, eğitim alanları, gittikleri ülkeler ile eğitim aldıkları okullar ve istihdâm alanları.

İsimler	Eğitim Aldıkları Ülke / Şehir	Eğitim Alanları	Eğitim Seviyesi	İstihdâm Alanları
---------	-------------------------------	-----------------	-----------------	-------------------

Serope Viçenyen	Fransa (Paris), İtalya Pisa Üniversitesi	Tıp	Lisans, İhtisas	Türkiye'nin ilk Deontoloji muallimi
Mazhar Süleyman (Paşa)	Fransa (Paris)- Faculté de Médecine de l'Université de Paris	Tıp- Anatomi	İhtisas	Türkiye'de Anatomi bilim dalının kurucusu, Tıbbî terimlerin Türkçe karşılığını bulan kişi
Mehmed Şâkir (Paşa)	Fransa (Paris)- College de France	Tıp -Fizyoloji	İhtisas	Türkiye'de Fizyoloji kürsüsü kurucusu
Bonkowski Paşa	Fransa (Paris)- Kimya Mektebi	Kimya, Eczacılık	Lisans	Vilâyât-ı Şâhâne Hıfzıssıhha Başmüfettişi, Mekteb-i Tıbbiye/Kimya Muallim Muavinliği
Selim Sâbit Efendi	Fransa (Paris)	Fizik, Kimya	İhtisas	İlk çağdaş Türk eğitim bilimci
Abdi Süleyman Bey	Fransa (Paris)- Faculté de Médecine de l'Université de Paris (Sorbonne)	Botanik	Lisans	Veterinerlik Okulu Botanik muallimi
Ali Rıza Bey	Fransa (Paris)- Kimyahaneler	Kimya	Lisans, İhtisas	Mekteb-i Tıbbiye-i Askerîye ve Mülkiyede Kimya-yı Uzvî ve Tahlîli muallimi
Sâid Bey	Fransa (Paris), Belçika (Liege)- Pension Favart, Mekteb-i Osmani, Ecole des Arts et Manufactures de l'Université de Liège, Ecole Normale	Fizik, Kimya	Lisans, İhtisas	Mekteb-i Harbiye'de Fizik ve Kimya muallimi
Nûri Bey	Fransa (Paris)	Tatbiki Kimya	Lisans	

				Hendese-i Mülkiye'de Kimya muallimi
Ahmed Süreyyâ (Bey)	Almanya (Bonn)	Kimya	İhtisas	II. Abdülhamit'in hekimi
Kimyager Derviş Mehmed Emin (Paşa)	İngiltere (Londra),Fransa (Paris), İtalya-Madencilik Okulu, Madencilik Okulu/Ecolé de Mines	Kimya Madencilik Okulu	Lisans, İhtisas	Mekteb-i Harbiye Nazırlığı, Mekteb-i Harbiye / Hikmet-i Tabîyye ve Kimya muallimi
İsmail Hakkı (Çelebi)	Fransa (Paris)- Alfort Veteriner Okulu (Ecole Nationale Vétérinaire d'Alfort)	Kimya, Veterinerlik	Lisans	Mekteb-i Harbiye Baytar Sınıfları ve Sivil Baytar Okulunda muallim
Mehmed Sirâceddin (Hasırcıoğlu)	İsviçre (Cenevre), Avusturya (Viyana)- Cenevre Üniversitesi	Botanik, Kimya,	Lisans	İstanbul Muallim Mektebi Tabii İlimler ve Botanik muallimi

Kaynak: Çelik, H. (2018). XIX. Yüzyıl Osmanlı sağlık sistemi. Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Ankara. Gençoğlu, M. (2014). Sultan II. Abdülhamit'in Yurtdışı Eğitim Politikası, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt (2), 54-55. Gençoğlu, M. (2008). Osmanlı Devleti'nce Batı'ya Eğitim Amacıyla Gönderilenler (1830-1938). Doktora Tezi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Ankara.

Sonuç

Sultan II. Mahmut'un yenilikçi fikirleri vesilesiyle siyasi reformlara uygun biçimde Batı usulü eğitim veren modern okullar açılmış, Tanzimat süreciyle birlikte eğitimde ıslahın gerekliliği fark edilmiş, ilk kez bu dönemde yurtdışına devlet tarafından öğrenci gönderilmesi uygulaması başlatılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu ihtiyaç duyduğu modern bilgi ve teknik beceriye sahip kadroları yetiştirebilme gayesiyle, hızlı bir çözüm olması adına yurtdışına öğrenci gönderse de uzun vadede bu kadroları yetiştirmek amacıyla bünyesinde müspet bilimlerin öğretildiği modern okullar açarak kalıcı çözüme varmaya çalışmıştır. 19. yüzyıl Osmanlı tarihini konu eden eserlerde yurtdışına öğrenci

gönderme uygulamasına başvurulmasında çok çeşitli etkenler olduğu görülmektedir. Osmanlı'nın yenilenen ordusuna ehliyetli subaylar alınması ve Avrupa'nın topçuluk, istihkâm, savaş teknikleri bilgilerinden faydalanılmak istenmesi asker kökenli bir devlet olan Osmanlı için gereklilikti. Açılan yeni usul okullarda modern bilimleri öğretecek öğretmen ve uzman eksikliği, yeni hocalar yetiştirilmesini zorunlu kılmıştır. Devlet kurumlarına Avrupa'da eğitim almış ve yeniliklerden haberdar memur alınması lüzumu ile gelişmekte olan Osmanlı sanayisine nitelikli eleman ihtiyacı da diğer sebepler olarak görünmektedir. Osmanlı'nın bilim ve teknik anlamda bu yüzyılda bir yapılanma sürecine girdiği ve çeşitli alanlarda modern bilimlere vâkıf kadroya ihtiyaç duyduğu anlaşılmaktadır. Avrupa biliminin gerisinde kalındığının fark edildiği bu süreçte, devlet ricâlinde; yurtdışına gönderilen öğrenci, devlet memuru, zanaat erbabı kişilerin yurda dönüşlerinde Batı usulü kurumların açılmasına önyak olması, modern bilimleri öğrencilere aktarması, eğitim aldıkları alanlarda devlet kurumlarına hizmet etmesi ve böylece devlet genelinde hızlı bir iyileşme ile Avrupa'nın bilimsel gelişmişliğini yakalamak beklentisi olmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu'nda din, dil ve ırk farkı gözetilmeden eşitlikçi bir tutumla öğrenciler Avrupa'ya gönderilmiştir. Askerlik, mühendislik ve tıp eğitimleri başta olmak üzere zirâat, madencilik, resim, Kimya, teknikerlik, zirâat, sivil mühendislik, dericilik, fotoğrafçılık, mimarî gibi alanlarda tahsil görmeleri ve farklı meslek erbaplarından da alanlarında gelişmesi için seçilen kişiler yurtdışına gönderilmiştir. Gönderilecek Avrupa ülkesinin ve eğitim merkezinin seçiminde Osmanlı'nın ülkelerle o dönemdeki siyasi ilişkileri en birinci etken olmuştur. Ayrıca seçilen Avrupa şehrinin, öğrencilerin tahsil göreceği alanlarda birikime sahip olmasına da azami dikkat gösterilmiştir. Devlet kurumlarına eleman yetiştirilmesi amacıyla ihtiyaç olan alanlarda meslek erbaplarının gönderilmesi hususu da bir diğer Avrupa eğitim merkezi seçme sebebidir. Avrupa'da eğitim alan iyi yetişmiş öğrenciler, memleketlerine döndüklerinde önemli görevlere getirilmişler ve bazı alanlarda lider konumunda yer almışlardır. Kimyager Derviş'in Paşa unvanı alması ve Mekteb-i Harbiye Nazırlığına getirilmesi, Bonkowski Paşa'nın Vilâyât-ı Şâhâne Hıfzıssıhha Başmüfettişi olması, İsmail Hakkı Çelebi'nin İstanbul Tramvay Şirketi Başbaytarlığına getirilmesi gibi örnekler bu duruma örnek olarak gösterilebilir.

Dönemin önemli figürlerine bakıldığında; Mehmed Şâkir (Paşa), SeropeViçenyen, Mehmed Sirâceddin, Selim Sâbit Efendi, Bonkowski Paşa ve Derviş Mehmed Emin Paşa

gibi isimlerin öne çıktığı görülmektedir. Bu dönemde yapılan bilimsel çalışmaların tıp, matematik, mühendislik ve temel bilimler alanlarında olduğu görülmüştür. Yurtdışına gönderilen öğrencilerin yazdıkları eserlerde, dönemin bilimsel literatürüne fazla bir katkı sağlanmadığı görülmüştür. Ancak vatana döndüklerinde aldıkları görevlerde ve yazdıkları eserlerde Osmanlı İmparatorluğu'na modern bilimlerin aktarılmasının mimarı olmuşlardır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda, oluşmakta olan yeni dünya düzeni karşısında yenileşme sürecine girilmesi gerektiğinin anlaşılmasıyla, devletin yeni usul bilim ve teknik alanlarında güçlendirilmesi için çok çaba sarf edilmiştir. Modernleşme süreci, padişahların tahttan indirilmesi veya üst düzey yöneticilerin öldürülmesi gibi pek çok zorlu aşamalardan sonra gerçekleşebilse de devrin bilim ve tekniğine yetişmesi gayesiyle yapılan çalışmalar hız kesmeden devam ettirilmiştir. Bu duruma; yurtdışına gönderilen öğrencilerin nitelikli bir eğitim alması, donanımlı yetişmesi için ciddi oranda maddi kaynak ayrılması ve öğrencilerin eğitimlerindeki verimin artırılması için Avrupa'da hazırlık okullarının açılması örnek verilebilir. Devlet ricâlinin esasında Modern Çağ'da meydana gelen gelişmeleri kavrayıp, devlet bünyesinde üretmeyi, Avrupa'nın bilim ve tekniğine hızla yetişilmesini, müspet bilimlerin uygulayıcısı olmayı ne denli önemsedikleri ve merkeze aldıkları anlaşılmaktadır. Bu çalışmada, 19. yüzyılda Avrupa'ya öğrenci gönderme uygulaması ile Osmanlı'nın Avrupa'nın bilim ve tekniğine yetişilmesi adına sarf ettiği çabaya dikkat çekilerek, dönemin önemli bilimsel gelişmeleri analiz edilmeye çalışılmıştır.

Osmanlı'nın özellikle modernleşmenin hızlandığı 19. yüzyılda olağanüstü çabalarına karşın, devlet kademelerinde memur çalışmalarında, mekteplerde yeni usul bilgilerin öğrencilere aktarılmasında, güçlenmiş ordu oluşumunda, bilimsel ve teknik manada ilerleme kat edilmesinde arzu edilen seviyeye gelinememiştir. Osmanlı Devleti'nin 19. ve 20. yüzyıllarında yurtdışına gönderilen öğrencilerin eğitim, ilim, teknik bilgi, kültür ve sanat alanlarında memleketlerinin modernleşmesinde etkili oldukları, ancak **araştırmaya dayalı yeni bilgileri üretme ve yerli bilim geleneğini oluşturma yönünde eksik kaldıkları** görülmüştür. Bu duruma yol açan faktörler;

- Matematik ve Fen Bilimleri gibi temel bilimlerin gelişimine mühendislik alanındaki kadar önem verilmemesi sonucu uygulamalı bilimlerde geri kalınması, teknik üretim ve gelişme sağlanamaması,

- Yurtdışından gelen öğrencilerin uygulamalı bilimleri gençlere aktaracakları donanımlı laboratuvarların olmaması,
- Öğrencilerin yurtdışında eğitim aldıkları alanlarda Osmanlı'da bu alana dair görev bulunamaması neticesinde istihdam edilememesi,
- Avrupa'nın sadece yenilikleri, bilgi ve teknolojisinin nakledilmesiyle yetinilmesi,
- Batılı bilim zihniyetinin Osmanlı'da kalkınma sağlanacak kadar idrak edilememesi ve dünya görüşü hâlini alamaması (Gökdoğan, 2013, s. 395) olarak sıralanabilir.

Avrupa taklit edilse, Avrupaî mektepler açılrsa ve Batılı bilimler okutulsa dahi, öğrencilere bilim sevgisinin tam manasıyla aşılanamaması, bilimin üstünlüğünün zihinlerde yer etmemesi, samimiyetle bilimin geliştirici yönüne inanılmaması gibi sebeplerle, Avrupa'ya öğrenciler gönderilse de istenilen hedeflere ulaşılamamış olabilir.

Kaynakça

- Akpınar, Burhan. "Modernleşme Aracı Olarak Yurt Dışı Öğrenciler: Bitmeyen Serüven", *Eğitime Bakış Eğitim-Öğretim ve Bilim Araştırma Dergisi* 34 (2015), 4-10.
- Akyüz, Yahya. *Türk Eğitim Tarihi M.Ö. 1000 - M.S. 2020*. (Ankara: Pegem Akademi, 2020), 80.
- Altuntek, N. Serpil. "İlk Türk Matbaasının Kuruluşu ve İbrahim Müteferrika", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 10 /1(1993), 191-204.
- Bağçeci, Yahya. "İsyandan İtaate Kavalalı Mehmet Ali Paşa Babıâli İlişkileri (1841-1849)", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 7/32 (2007), 219-231.
- Berkes, Niyazi. *Türkiye'de Çağdaşlaşma* (YKY Yapı Kredi Yayınları, 2023), 223.
- Beydilli, Kemal. "III.Selim", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim: [2 Kasım 2022](#)).
- Beydilli, Kemal. *Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishâne, Mühendishâne Matbaası ve Kütüphânesi: 1776-1826*. (İstanbul: Eren Yayıncılık ve Kitapçılık, 1995), 45.
- Bursalı Mehmed Tahir Bey, Osmanlı Müellifleri 3. Cild. (İstanbul: Yaylacık Matbaası, 1975), 225.
- Çakmak, Biray. "Adnan Şişman, Tanzimat Döneminde Fransa'ya Gönderilen Osmanlı Öğrencileri (1839-1876)", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 5/2 (2003), 265-271.
- Çataltepe, Sipahi. "III. Selim Devri Askerî Islahatı Nizamı Cedid Ordusu", *Osmanlı Ansiklopedisi* (İstanbul: Yeni Türkiye Yayınları, 1999), 7/241-249.
- Çelik, Hatice. XIX. Yüzyıl Osmanlı Sağlık Sistemi. (Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 67. İsmail Çolak, "Osmanlı'nın Avrupa'ya Gönderdiği Talebeler", *Somuncubaba Aylık İlim, Kültür ve Edebiyat Dergisi*, 24/203 (2017), 76-82.
- Çidem, Merve. "Tanzimat Dönemi'nde Avrupa'ya Öğrenci Gönderme Sürecinde Ortaya Çıkan Sorunlar", *International Journal of Social Science*, 57 (2017), 579-586. DOI: <http://dx.doi.org/10.9761/IJSS7085>.
- Dávid, Géza. "Baron de Tott", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Erişim: 30 Haziran 2022).
- Demir, Şerif. "XIX. Yüzyıl Osmanlı Eğitim Sisteminde Yaşanan Değişim", *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13 (2015), 435-447.
- Dosay Gökdoğan, Melek. "İslâm Dünyasında Bilim-Din İlişkisi, Bilim Sosyolojisi Açısından Bir Deneme", *Neden Geri Kaldık? Bitmeyen Kavga: Çağdaşlaşma*, 391-397. (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2023), 72-95.
- Erdem, Sadık. *Mir'ât-ı Mühendis-hâne-i Berî-i Hümâyûn: İstanbul Teknik Üniversitesi Tarihçesi*, (İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Tarihi Araştırma Merkezi No:3, 1986), 93-106.
- Erdoğan, Aynur. *Türkiye'de Yurtdışına Öğrenci Gönderme Olgusunun Sosyolojik Çözümlemesi*. (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek lisans tezi, 2009), 54- 123.
- Erdoğan, Aynur. *Yurtdışı Eğitim ve Türk Modernleşmesi*. (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora tezi, 2013), 26-55.
- Ergin, Osman Nuri. *Türkiye Maarif Tarihi*, (İstanbul: Eser Matbaası, 1977).
- Ergün, Mustafa. "Mehmet Ali Paşa Zamanında Mısır'da Eğitimin Batılılaşması", *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi (KEFAD)*, 16/3 (2015), 277-294.

- Erol, Salih. "İstanbul'dan Paris'e Gönderilen İlk Osmanlı Talebelerinden Edhem Efendi'nin Eğitim Hayatı", *İçtimaiyat Sosyal Bilimler Dergisi*, 3/1 (2019), ORCID: 0000-0002-3274-0770.
- Eser, Gülşah. *Mekteb-i Harbiye'nin Türkiye'de Modern Bilimlerin Gelişmesindeki Yeri (1834-1876)*. "Düzeltilmiş Tez". (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005), 23-73.
- Gençoğlu, Mustafa. "Sultan II. Abdülhamid'in Yurt Dışı Eğitim Politikası", *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4/2 (2014), 33- 73.
- Gençoğlu, Mustafa. *Osmanlı Devleti'nce Batı'ya Eğitim Amacıyla Gönderilenler (1830-1908)-Bir Grup Biyografisi Araştırması*. (Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008), 20-105.
- Gündüz, Mustafa. "Diyar-ı Ecnebîde Tahsil-i İlm Serüvenimiz (1830-1950)", *Eğitime BakışEğitim-Öğretim ve Bilim Araştırma Dergisi*, 11/ 34 (2015), 21-34.
- https://tr.wikipedia.org/wiki/Selim_Sabit_Efendi. Erişim tarihi: (01.06.2024).
- <https://www.wikilala.com/gazeteler/ceride-i-havadis-1273-sayi-822-1956-sc-19-67651/sayfa/1>
- İğüs, Esmâ. *II. Abdülhamid Dönemi Eğitim Sistemi, Eğitim Yapıları ve Askerî Rüşdiyeler*. (İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora tezi, 2008), 82-100. Fahri Temizyürek, *Selim Sabit Efendi ve Usul-i Cedid Hareketi İçerisindeki Yeri*. (Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora tezi, 1999).
- İhsanoğlu, Ekmeleddin. "Başhoca İshak Efendi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim tarihi: 26. 6. 2022)
- İnalçık, Halil. "Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire, 1600-1700", *Archivum Ottomanicum*, VI (1980), 283-337.
- İnalçık, Halil. *Devlet-i 'Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-IV: Ayanlar, Tanzimat, Meşrutiyet*, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016).
- Kaçar, Mustafa. *OsmanlıDevletinde Mühendishanelerin Kuruluşu ve Bilim ve Eğitim Anlayışındaki Değişmeler*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1996), 16-176.
- Karal, Enver Ziya. *Selim III' ün Hattı Hümayunları / Nizamı Cedid (1789 – 1807)*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988).
- Karpat, Kemal H. *Türk Demokrasi Tarihi Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Temeller*, (İstanbul: TİMAŞ Yayınları, 2010).
- Kenan, Seyfi. *Nizâm-ı Kadim'den Nizâm-ı Cedid'e III. Selim ve Dönemi*, (İstanbul: İSAM Yayınları, 88. Akademik Araştırmalar Dizisi-7, 2010).
- Kırpık, Güray. "Yurtdışına Öğrenci Göndermenin Tarihi Meseleleri", *Eğitime BakışEğitim-Öğretim ve Bilim Araştırma Dergisi*, 11/34 (2015), 11-20.
- Köse, Metin Ziya. "Mekteb-i Osmânî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (Erişim tarihi: 10.07.2022)
- Kurtdaş, M. Çağlar. "Osmanlı Modernleşme Sürecinde Aydınlar ve Bürokrasinin Rolü", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 29/1 (2019), 399-411.
- Küçük, Cevdet. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Sistemi ve Tanzimat, Tanzimat – Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, (Ankara: Phoenix Yayınları), 393-403. Emrah Çetin vd., "Tanzimat Döneminde Osmanlı İmparatorluğunu Kalkındırma Düşüncesinin Bir Ürünü Olarak Meclis-i Umûr-ı Nafia", *Çeşm-i Cihan: Tarih, Kültür ve Sanat Araştırmaları E- Dergisi*, 8/1, 2-13. DOI: 10.30804/cesmicihan.945920.
- Sezer, Hamiyet. "Tanzimat Dönemi'nde Avrupa Şehirlerine Gönderilen Öğrenciler", *Osmanlı Dünyasında Bilim ve Eğitim Milletlerarası Kongresi Tebliğleri*, (İstanbul, 12-15 Nisan 1999), 687-711.
- Soydan, Tarık. "Osmanlı'da İlk Yenileşme Döneminde Eğitimin Kurumsal ve Yönetsel Yapısının Oluşumu ve Gelişimi", *Milli Eğitim Dergisi*, 43/198 (2013), 110-125.
- Swingewood, Alan. *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi*, (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2010).
- Şallı, Ayşe. Modernlik, Gelenek ve Din İlişkisi: Bir Modernleşme Kuramı Eleştirisi, *Kırıkkale İslami İlimler Fakültesi Dergisi, (KİİFAD)*, IV (2017), 55-82.
- Şimşek, Ali Rıza. *Osmanlı Ordusunda 18. ve 19. Yüzyıllarda Yapılan Islahat Çalışmaları ve Bu Çalışmalarda Yabancı Uzmanların Rolü*, (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006).
- Şişman, Adnan. "XIX. Yüzyılda Avrupa'ya Gönderilen Osmanlı Öğrencileri", *XII. TTK Bildirileri Kitabı III. Cilt*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1994).
- Şişman, Adnan. *Tanzimat Döneminde Fransa'ya Gönderilen Osmanlı Öğrencileri(1839-1876)*, (Ankara:Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2004).
- Tanpınar, Ahmet Hamdi. *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*. (İstanbul: Çağlayan Kitabevi, 1997), 76.
- Terzi, İhsan. "Mehmet Esad'ın Mir'at-ı ve Mir'at-ı Mühendishâne-i Berrî-i Hümâyûn Mekteb-i Harbiye adlı eserlerine göre 19. yüzyıl Türk resmi", *Ondokuz Mayıs University Journal of Education Faculty*, 4/1 (1988), 142 – 146.
- Tirfil, Tuğçem. *Osmanlı Modernleşme Sürecinde Eğitim Yapısında Gelişim ve Dönüşüm: Sultanîler*, (İstanbul: Libra Yayınları, 2022).
- Toygaz, Erkan. *Kemal H. Karpat'a Göre Türkiye'de Modernleşme ve Demokrasi Sorunları*. (Afyon: Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013).
- Turgut Cebeci, Naciye. "Mühendishâne-i Berrî-i Hümâyûn Mezunu Bir Ressam: Hüsnü Yusuf", *Milli Saraylar Sanat, Tarih ve Mimarlık Dergisi*, 19 (2020), 47-67.

Ulu, Cafer. "1416 Sayılı "Ecnebi Memleketlere Gönderilecek Talebe Hakkında Kanun" ve Cumhuriyetin İlk Yıllarındaki Uygulamaları", *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, 7/XVII (2014), 495-525. DOI No: <http://dx.doi.org/10.14225/Joh424>.

Uluçay, Çağatay. *Yüksek Mühendis Okulu (Yüksek Mühendis ve Yüksek Mimar Yetiştiren Müesseslerin Tarihi)*, (İstanbul: Berksoy Matbaası, 1958).